از پیروزی تا شکست

گزارشی از وقایع روزهای ۲۵ تا ۲۸ مرداد

■ بهروز طیرانی

آیا آن چنان که حامیان دیروزین و امروزین کودتا تبلیغ می‌کنند، مصدق را مردم سرنگون کردند؟ این دست ادعاها و این گونه تحریف واقعیت‌های تاریخی اگر تا چندی پیش خریداری داشت و می‌شد به کمک آن، مردم را فریفت، امروزه به مدد انتشار اسناد و تحقیقات جدید از کمترین ارزش و مقدار حق در نزد عامه مردم برخوردار نیست.

نه تنها تحقیقات و انتشار اسناد، بلکه اقرار و اعترافاتی که مقامات رسمی و بر جسته آمریکایی و انگلیسی در این زمینه کرده‌اند و عذرخواهی‌هایی که بابت سالها دخالت در امور داخلی کشورمان به انجام شده است، دیگر مطرح طرح مجدد آن تهمت‌هـــای واهـــی و پوچ را از میان می‌برد. امروز دیگر ادعای آنها که از سر کینه و بغض نسبت به مصدق، سالها به تظهیر استعمار و استبداد اشتغال داشتند، خریداری ندارد.

واقعیت آن است که شوق و شوری که در فاصله نقل شکست کودتای ۲۵ مرداد تا صبح ۲۸ مرداد از مردم در حمایت از دولت ملی و محکومیت کودتا نشان داد، یکی از عوامل پیروزی کودتاچیان در بعدازظهر ۲۸ مرداد محسوب می‌شود. آنچه در طول آن بیش از سه روز در تهران و شهرستان‌ها رخ داد مانع برخورد جدی با کودتا شد.

حمایت همه‌جانبه مردم از دولت مصدق در آن ســـه روز آنقدر وســـیع و گسترده و همگانی بود که طرفداران دولت ملی را هم شگفت‌زده کرده بود. تمام مردم تهران در میدان بهارستان در روز ۲۵ مرداد و سخنرانی‌های پرشور شایگان، فاطمی، زیرکزاده و مهندس رضوی تنها یک مورد از آنچه در ســـرســـر کشـــور محسوب می‌شد. آنچه در طول آن بیش از سه روز در تهران و شهرستان‌ها رخ داد مانع برخورد جدی با کودتا شد.

حمایت همه‌جانبه مردم از دولت مصدق در آن ســـه روز آنقدر وســـیع و گسترده و همگانی بود که طرفداران دولت ملی را هم شگفت‌زده کرده بود. تمام مردم تهران در میدان بهارستان در روز ۲۵ مرداد و سخنرانی‌های پرشور شایگان، فاطمی، زیرکزاده و مهندس رضوی تنها یک مورد از آنچه در ســـرســـر کشـــور محسوب می‌شد. در رشت، مشهد، اهواز، اصفهان، شیراز، تبریز و... دیگر شهرها نیز وضع به همان شکل بود.

آنچه در این مجموعه از نظر خوانندگان گرامی می‌گذرد، گزارشـــی است خلاصه و کوتاه از وقایع و رخدادهای ۲۵ تا ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به روایت روزنامه اطلاعات. روزنامه اطلاعات در روزهای ۲۸، ۲۹ و ۳۰ مرداد به دلیل پس‌لرزه‌های کودتا منتشر نشد. حمایت حسی و تلویحی اطلاعات از دولت دکتر مصدق در آن سه روز، حمله محدود ارتش، به دفتر روزنامه را سبب گشت به دنبال آن نیز دو روز فرصت لازم بود تا گیجی حاصل از تغییر شرایط از میان برود و سرانجام در روز ۳۱ مرداد هنگامی که آیا از آسیاب افتاد و اطلاعات نیز انتشار از سر گرفت و گزارش وقایع روز کودتا را منتشر کرد. تغییر جهت و سوگیری اطلاعات آن روز، به نفع حکومت مصدق، تحت تأثیر شرایط و جبر روزگار مشخص و ... القاب و عبارتی که برای کودتا و کودتاچیان به کار برده است حکایت از آن دارد.

شرح وقایع یکشنبه ۲۵ مرداد۱۳۳۲ [نقل از اطلاعات همان روز]

ابلاغیه دولت

از آغاز برنامه صبح امروز رادیو تهران در هر چند دقیقه یکبار گوینده رادیو اظهار می‌کرد: «هموطنان عزیز توجه فرمایید، توجه فرمایید در ساعت هشت صبح اعلیحضرت دولت به اطلاع عموم خواهد رسید» و سپس برنامه عادی ادامه می‌یافت این احظار تا ساعت هشت چند بار تکرار شد و هر کس به رادیو گوش می‌داد با بیتابی منتظر فرارسیدن ساعت یا بود حدسهای مختلفی درباره مضمون این اعلامیه ذده می‌شد و کسانی که علاقه‌مند به اطلاع از اخبار و جریانات سیاسی هستند به وسیله تلفن با یکدیگر ارتباط گرفته و از اطلاعاتی که ممکن بود داشته باشند مبادلـه می‌شـــدند تا اینکه پس از ختمه برنامه موسیقی، در حدود ساعت هشت، «سیگنال» (علامت) رادیو شروع شد و برخلاف معمول که چند لحظه معینی تا سر ساعت بیشتر دوام نمی‌یافت، ادامه پیدا کرد و حتی از چند دقیقه هم تجاوز کرد و این خود انتظار آمیخته به نگرانی شنوندگان را تشدید کرد تا آنکه سیگنال قطع شد و آقای بشیر فرهمند ـ سرپرست اداره کل تبلیغات این اعلامیه را «ساعت دو بار در رادیو قرائت کرد:

ـ از ساعت یازده و نیم دیشب یک کودتای نظامی به وسیله افسران و افراد گارد شاهنشاهی به مرحله اجرا گذارده شد. بدین ترتیب که ابتدا از ساعت مذکور تمام نظامی مسلح به شصت تن و ستصد دستی وزیر امور خارجه و وزیر راه و مهندس زیرکزاده را در همین ساعت توقف کردند و برای توقیف رئیس ستاد ارتش نیز به منزلشان مراجعه نمودند؛ ولی چون تیمسار ریاحی در ستاد ارتش مشغول کار بود، دستگیری ایشان موفق نشد.

در ساعت یک بعد از نیمه شب نیز سرهنگ نصیری رئیس گارد شاهنشاهی با چهار کامیون نظامی مسلح و دو جیپ ارتشی و یک زرهپوش به منزل آقای نخست‌وزیر آمده به عنوان اینکه می‌خواهد رئیس دولت را به کاخ سعدآباد ببرد، ادامه پیدا کرد و حتی از چند دقیقه هم تجاوز کرد و این خود انتظار آمیخته به نگرانی شنوندگان را تشدید کرد تا آنکه سیگنال قطع شد و آقای بشیر فرهمند ـ سرپرست اداره کل تبلیغات این اعلامیه را «ساعت دو بار در رادیو قرائت کرد:

ـ از ساعت یازده و نیم دیشب یک کودتای نظامی به وسیله افسران و افراد گارد شاهنشاهی به مرحله اجرا گذارده شد. بدین ترتیب که ابتدا از ساعت مذکور تمام نظامی مسلح به شصت تن و ستصد دستی وزیر امور خارجه و وزیر راه و مهندس زیرکزاده را در همین ساعت توقف کردند و برای توقیف رئیس ستاد ارتش نیز به منزلشان مراجعه نمودند؛ ولی چون تیمسار ریاحی در ستاد ارتش مشغول کار بود، دستگیری ایشان موفق نشد.

انعکاس خبر کودتا در شهرستانها

امروز در شهرستانها در اثر استماع خبر توقیف کودتا بازارها تعطیل شد و تظاهراتی از طرف مردم به نفع دولت انجام گرفت. امروز ســـاعت هشت صبح رادیو تهران وقایعه توطئه و کودتای دیشب را در برنامه خود اطلاع داد و در این خبر در سرتاسر کشور سکته تمام استانها و شهرستانها و حتی در دورترین نقطه مملکت همه آگاه شدند.

طبق تلگرافات و تلفن‌هائی که از طرف خبرنگاران ما و گزارشهای روزانه که از شهرستانها از قبل از ظهر به این طرف به تهران رسیده، در همه جا اهالی از این واقعه ابراز تأسف کرده اند و در اغلب از شهرستانها بازارها را تعطیل کرده و اجتماعاتی تشکیل دادند با شور و حرارت به تلگرافخانه رواودند.تا تحقیقات قضایا را از اداره امور در تهران به وســـیله تلگرافات حضوری شـــکل کنند. ما چند گزارش تلگرافی که در این باره رســـیده برای اطلاع خوانندگان محترم به شرح زیر نقل می‌کنیم.

تبریز ـ پس از استماع اعلامیه دولت راجع به کودتای چند نفر از نظامیان بالاعاصه مردم تبریز بازار و دکاکین را بســـته و در تلگرافخانه متحصن شدند و ضمن نطقهای مهیج در باب پشـــتیبانی از دولت تلگرافهای زیادی به مرکز مخابـــره نمـــودند و رادیوهای مجازات قوای مرتکبین این عمـــل را نمودند.هنوز هم احساسات وطن‌پرستانه مردم آنشهرستان با فریاد زنده‌باد مصدق در فضای تلگرافخانه طنین‌انداز است.

اصفهان ـ پس از انتشـــار خبر کودتا کلیه اهالی شـــهر اصفهان دست از کار کشیده و تـــا هنگام زیارت مصدق با نظم و ترتیب در تلگرافخانه متحصن شده‌اند و ضمن تلگرافهای بی‌شـــماری که به مرکز مخابره نمودند، تقاضای مجازات فوری خائنین به وطن را از دولت می‌خواهند و نمایندگان فراکسیون نهضت ملی نیز از برای شرکت در یک جبهه واحد دعوت می‌کنند این نظامات بدون هیچگونه زدوخوردی در شرف خاتمه بود که یک نفر از میان جمعیت تماشا مخالف ادامه وضع بالاعاصه بفاصله تلگرافخانه‌کنندگان او را پایین کشیده و مضروب نمودند.

در همین حین دو کامیون از مامورین انتظامی از خیابان استانبول به چهار راه لالهزار رسید و درصدد مدفوع کردن مردم برآمدند. عده‌ای در لالهزار جنوبی فریاد و داد‌ن شعارهای مختلف در تلگرافخانه متحصن و اعلام نمودند تا حصول اطمینان اعاده وضعیت عادی و آرامش و صدور اطلاعیه دولت مبنی بر مشکوکی مسببین از تلگرافخانه خارج نخواهند شد و تا آخرین قطره خون به وفاداری و استقامت در حفظ پایه‌های دمکتیک خود پافشاری نمودند.

بندر مشهد ـ این جایان که بازار نوز (عصر مصدق) انزجار خود را نسبت به توطئه گرایی که می‌خواستند نهضت مقدس ملی را عقیم گذاشته و به هرقاد آمال ملت حمله کنند و به خواست خداوند نقشه خائنانه این اشخاص نقش بر آب شد. ابراز و پشتیبانی خود را نسبت به دولت ملی جناب آقای دکتر محمد مصدق رهبر ملت است اعلام می‌داریم.

اظهارات نخستین شاهد

اولین کسی که از موضوع لجام کودتا و توطئه مطلع گردید و این قضیه را به اطلاع نخســـتین رسانید، آقای حسین آشتیانی (عطاءالدوله) بود. آقای آشتیانی گفت: ساعت یازده و نیم شب گذشته برای استراحت به تراس منزل که مشرف شهر کرج است، رفتم. بیش از چند دقیقه نگذشته بود که مشاهده کردم چند عدد تانک مسلح به توپهای بلند و زرهپوش با پنج جیپ که عده‌ای از افسران ارتش در آنها بودند، از طرف غرب (باغشاهی) آمدند و در مقابل منزل ما پرسید و وقتی اطمینان موقع جیپ‌های حامل افسران پس از چند دقیقه به اتفاق دو زرهپوش وارد خیابان بهقباق شدند و به طرف شمیران حرکت کردند و بقیه در هماجا ماندند.

«آنچه در این وقت توجه مرا جلب نمود این بود که دیدم افسر فرمانده این دسته خیلی آهسته با دیگران صحبت می‌کند و همه را به سکوت دعوت می‌نماید و سایرین هم خیلی با احتیاط رفتار می‌کنند و علاوه بر آن از عبور و مرور و افراد معدودی که در آن موقع قصد عبور از آن محل را داشتند جلوگیری می‌کردند. من حدس زدم که حتماً وقایع غیرعادی در شرف تکوین است.

اطلاع نخســـتین

با عجله از پلکان عمارت پائین رفتم و شماره تلفن خانه نخســـتین‌وزیر را از دفتر تلفن پیدا کردم و آن را گرفتم. به مستخدم مخصوص آقای نخســـتین‌وزیر در آنطرف تلفن گفتم به آقای نخســـتین‌وزیر بگویید چند عدد تانک و زرهپوش و عده‌ای نفرات نظامی کنار نهر کرج متوقف شده‌اند و چون وضع را غیرعادی می‌بینم و احتمال وقوع حوادثی را می‌دهم لازم دانستم موضوع را به اطلاع ایشان برسانم. مستخدم بعد باز مشخصات و اسم و نشانی ما پرسید و وقتی اطمینان حاصل کرد برای اطلاع به آقای نخســـتین‌وزیر رفت و دقیقه چون خیلی راحت شد استراحت کردم.

سه ربع ساعت از این مقدمه گذشت و باز مشاهده کردم افسرانی که با جیپ و تانک به سعدآباد رفته بودند با عده بیشتری از اطاق خود بیرون آمد و چون گوئی تلفن با برداشـــت صدای آمستهای از آن طرف موضوع تمرکز نیروهای نظامی را در کنار نهر کرج به او اطلاع داد.

نخســـتین‌وزیر شخصا به افسران دستور داد که مراقب جریان باشند و خود خواست به وسیله تلفن با ستاد ارتش یا مراکز دیگر تماس بگیرد ولی برای آنکه گوئی تلفن را برداشت متوجه شد که تلفنها را قطع کرده‌اند این موضوع بیش از پیش انجام توطئه را مسلم ساخت و آقای دکتر مصدق که در اینوقت قدری نگران شده بود دستور داد کلیه اقدامات احتیاطی برای حفظ خانه به عمل آید تا کسی نتواند وارد شود.

شرح وقایع دوشنبه ۲۶ مرداد ۱۳۳۲ [نقل از اطلاعات همان روز]

تظاهرات وضع میدان تجریش

از ساعت چهار بعد از نیمه شب دیشب که مأمورین انتظامی بر اوضاع مسلط شدند و بان توطئه دستگیر گردیدند. بلافاصله عده کافی سرباز با ده عدد تانک سبکین و سایر تجهیزات به قاعه سعدآباد اعزام شدند. اولین افراد سربازان اعزامی خلیه سلاح افراد گارد سلطنتی و جمع‌آوری آنها بود. در ابتدای خیابان سعدآباد قطاع کافه فرد یک تانک سبکین و عده‌ای سرباز مستقر شدند.

در سمت چپ میدان تجریش از شش تانک دیگر متوقف گشت، سه عدد تانک سبکین دیگر هم در مدخل و داخل خانه سعدآباد قرار گرفت. سربازان گارد سلطنتی را که از ساعت چهار بعد از نیمه شب دیشب خلیه سلاح نموده بودند در یکی از آسایش‌گاههای کاخ گارد آوردند و عریضه روز بوده به آنها دستور داده شد که تالیفه خود را جمع‌آوری نمایند تا به پادگان باغشاه منتقل شوند به جای سربازان مزبور در تمام کاتهای مختلف سعدآباد از سربازان پادگان مرکز گمارده شدند و به طور کلی از همان ساعت چهار بعد از نصف شب دیشب مسئولیت محافظت کاخ به سربازان پادگان مرکز محول گردید.

ســـاعت یازده صبح امروز پنج کامیون ارتشـــی سربازان گارد را با تالیه و چمدانهای آنها به پادگان باغشاه منتقل کرد عده‌ای سرباز و گروهبان نیز در بین سربازان مزبور دیده می‌شدند در جریان خلع سلاح سربازان گارد هیچ گونه مقاومتی از طرف آنها ابراز نشد و بدون هیچ گونه حادثه اسلحه خود را تحویل سربازان پادگان مرکز دادند. در این جریانات تجریش امروز وضع غیرعادی پیدا کرده بود و اهالی از داخل منزل بیرون آمده و در مقابل خیابانی که به کاخ سعدآباد منتهی می‌شـــود جمع شـــده بودند در جلوی ویلاتی که آقای دکتر فاطمی وزیر خارجه در آن ساکن است عده کافی مأمورین انتظامی مستقر شدند. آقای دکتر فاطمی تا ساعت یک بعد از نیمه شب دیشب به اتفاق آقایان مهندس زیرکزاده مهندس حق‌شناس در کاخ ســـعدآباد بازداشت بود و پس از آن به منزل خود بازگشت و استراحت کرد.

مینیتگ و تظاهرات

امروز در خیابانهای نادری و اسلامبول تظاهراتی از طرف اصناف به وقوع پیوست. در این خیابانها غلب مغازه‌ها بسته و بعضی هم از کسبه مغازه‌های خود را نیمه‌باز گذاشتند. از طرف مأمورین انتظامی یک کامیون سرباز بر اول خیابان نادری مستقر گردید و مأمورین انتظامی مرتبا با رمفتن می‌کردند در سایر خیابانها نیز از طرف دسته‌جات اجتماعات ادامه داشت.

در خیابان فردوسی

در خیابان فردوســـی روبه‌روی مؤسسه ارفرانس تظاهراتی از طرف احزاب چپ به وقوع پیوست. سپس جمعیت از طرف میدان فردوسی به سمت چهارراه سپهبد سلیمانی به راه افتاد. در این جریانات عده‌ای از توقیف گاه سعدآباد به طرف میدان بهارستان حرکت کردند و برای توقیف رئیس ستاد ارتش نیز به منزلشان مراجعه نمودند؛ ولی چون تیمسار ریاحی در ستاد ارتش مشغول کار بود، دستگیری ایشان موفق نشد.

در ساعت یک بعد از نیمه شب نیز سرهنگ نصیری رئیس گارد شاهنشاهی با چهار کامیون نظامی مسلح و دو جیپ ارتشی و یک زرهپوش به منزل آقای نخست‌وزیر آمده به عنوان اینکه می‌خواهد رئیس دولت را به کاخ سعدآباد ببرد، ادامه پیدا کرد و حتی از چند دقیقه هم تجاوز کرد و این خود انتظار آمیخته به نگرانی شنوندگان را تشدید کرد تا آنکه سیگنال قطع شد و آقای بشیر فرهمند ـ سرپرست اداره کل تبلیغات این اعلامیه را «ساعت دو بار در رادیو قرائت کرد:

ـ از ساعت یازده و نیم دیشب یک کودتای نظامی به وسیله افسران و افراد گارد شاهنشاهی به مرحله اجرا گذارده شد. بدین ترتیب که ابتدا از ساعت مذکور تمام نظامی مسلح به شصت تن و ستصد دستی وزیر امور خارجه و وزیر راه و مهندس زیرکزاده را در همین ساعت توقف کردند و برای توقیف رئیس ستاد ارتش نیز به منزلشان مراجعه نمودند؛ ولی چون تیمسار ریاحی در ستاد ارتش مشغول کار بود، دستگیری ایشان موفق نشد.

در ساعت یک بعد از نیمه شب نیز سرهنگ نصیری رئیس گارد شاهنشاهی با چهار کامیون نظامی مسلح و دو جیپ ارتشی و یک زرهپوش به منزل آقای نخســـت